

Yıldız H. (2018). "Atebetü'l-Hakayık'ta Algı Fiilleri",
Karadeniz Araştırmaları, XV/60: 163-181.

Makale Gönderim Tarihi: 01.11.2018; Yayına Kabul Tarihi: 22.11.2018

ATEBETÜ'L-HAKAYIK'TA ALGI FİİLLERİ

Hüseyin YILDIZ*

ÖZ

Atebetü'l-Hakayık Edib Ahmet Yükneki tarafından yazılmıştır ve Karahanlı Türkçesi döneminde yazılan İslami dönem Türkçe ilk eserler arasında yer almaktadır. Dinî ve tasavvufi konuları işleyen manzum didaktik bir eserdir. Dilbilimcilerin çeşitli yönlerden incelediği mental fiillerin alt gruplarından birini *algı fiilleri* oluşturmaktadır. Yabancı kaynaklarda *perception verbs*, *sensory perception verbs* ve *sensation verbs* terimleri kullanılmakta olup, zaman zaman *cognitive verbs* başlığı altında da ele alınan algı fiilleri üzerine yapılan sınıflandırmalar genellikle 'beş duyu organı' temellidir. Algı fiilleriyle ilgili olarak gerek Viberg, Levin, Sweetser, framenet, Ibarretxe-Antuñano, González Orta, Gunnarsdóttir, Blendae vb. araştırmacılar tarafından yabancı dil; gerekse Kuliev, Yaylagül, Kamchybekova, Şahin, Seçkin, Ayan ve Türkdil, Gökçe, Yıldız vb. araştırmacılar tarafından Türk dili temelli akademik çalışmalar yapılmıştır. Edib Ahmet Yükneki'nin kaleme aldığı Atebetü'l-Hakayık metnindeki algı fiillerinin *göz*, *kulak*, *burun*, *tat* ve *temas* fiilleri olarak beş grupta ele alınacağı bu çalışmada, bahsedilen beş grupta sınıflandırılan fiiller örnek cümlelere bağlı olarak ve bağlam içinde gösterilerek analiz edilecek, böylelikle dinî-tasavvufi içerikli bir eser üzerinden yazarın ve dönemin zihin dünyası anlaşılmaya çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Karahanlı Türkçesi, Atebetü'l-Hakayık, mental fiiller, algı fiilleri

ABSTRACT

Atebet al-Hakayık was written in Karakhanid by Edib Ahmet Yükneki, which is placed in the first Turco-Islamic period's literary works. It is a didactic-poetic work having religious and mystical scope. One of the sub-groups of mental verbs examined by linguists in various aspects is the perception verbs. In various sources, the terms *perception verbs*, *sensory perception verbs* and *sensation verbs* are used and the classifications on the perception verbs, which are also discussed under *cognitive verbs* from time to time, are generally based on essential 'five sense'. Several studies are conducted on different languages by vari-

---

* Dr. Öğr. Üyesi, Ordu Üniversitesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, ORCID: 0000-0002-8055-7946, E-posta: turkbilimci@gmail.com

ous researchers such as Viberg, Levin, Sweetser, framenet, Ibarretxe-Antuñano, González Orta, Gunnarsdóttir, Blendae and so on and on Turkish by Kuliev, Yaylagül, Kamchybekova, Şahin, Seçkin, Ayan and Türkdil, Gökçe, Yıldız and so on. In this study, the perception verbs that can be found in Atebet al-Hakayık written by Edib Ahmet Yükneci will be discussed in five different groups: *eye, ear, nose, taste* and *contact* verbs. The verbs will be classified in these groups and be analyzed by showing in related context, depending on example sentences. So that, the intelligence and ideas of the author and his era will be tried to be understood through a religious-sufistic content.

Keywords: Karakhanid Turkish, Atebet al-Hakayık, mental verbs, perception verbs

1. Giriş

Türk-İslam edebiyatının ilk eserleri arasında sayılan *Atebetü'l-Hakayık* metnindeki algı fiillerinin değerlendirileceği bu çalışmada, öncelikle Türkiye Türkologlarının son zamanlarda ilgisini çekmeye başlayan mental fiiller konusuyla ilgili olarak bazı terimlerin açıklanması ve eser hakkında kısa birkaç bilgi verilmesi faydalı olacaktır. Bu sebeple, bu çalışmada öncelikle *mental fiil, algı fiili* gibi terimler açıklanacak, ardından algı fiillerinin sınıflandırılması ve örnekleri üzerinde durulacaktır. Terminolojiyle ilgili ayrıntılı bilgiler verildikten sonra eser hakkında kısa bilgiler verilecektir.

1. 1. Algı Fiilleri (*Verbs of Perception*) Terimi ve Algı Fiillerinin Sınıflandırılması

Türk dilindeki mental fiiller konusundaki çalışmaların tarihi son 20-25 yılı kapsamaktadır. Ancak dünya dilleriyle ilgili yapılan çalışmalarla kıyaslandığında, mental fiil çalışmalarının tarihi çok daha eskiye gitmektedir. Özellikle teknolojinin gelişmesiyle beyin araştırmalarının daha detaylı yapılabilmesi, bu konudaki çalışmaların da derinleşmesine imkân vermiştir.

“Mental fiil nedir?” sorusunun cevabı Biber 2003’ten hareketle madde-ler halinde şöyle verilebilir (107-108):

- *Mental (zihinsel) durum ve aktiviteleri karşılamaktadırlar.*
- *Semantiğinde fizikî bir hareket bulunmaz.*
- *Bazı fiiller isteğe bağlı, bazıları istem dışı oluşabilir.*
- *Geniş bir anlam yelpazesine sahiptir:*
  - *Mental durumlar ve süreçler (düşünmek, bilmek vb.)*
  - *Duygular, davranışlar veya arzular (sevmek, istemek vb.)*
  - *Algılar (görmek, tatmak vb.)*
  - *İletişimi algılama (okumak, duymak vb.)*
- *Pek çok mental fiil, anlam bakımından kısmen aktif mental hareketleri karşılamaktadır: (TV izlemeye) karar vermek, (ders) çalışmak vb.*
- *Bazı mental fiiller anlam bakımından diğerlerine nazaran daha fazla durum belirtirler: bir hareketten ziyade bir durumu tanımlarlar ve hoşlanmak, korkmak, nefret etmek ve tercih etmek gibi duygu ve davranışı gösteren pek çok fiilin yanı sıra inanmak, hatırlamak, anlamak gibi mental durumları da karşılarlar.*

Dilbiliminin yanı sıra psikoloji, psikanaliz, nöroloji, nöropsikoloji, çocuk gelişimi, eğitim bilimleri, reklamcılık vb. pek çok alanla da bağlantılı olan mental fiiller, esasen disiplinlerarası çalışmalara hitap edebilmektedir.

Mental fiillerin sınıflandırılması ve sınıfların adlandırılmasıyla ilgili olarak, bu konuda çalışmalar yapanlara bakıldığında bir fikir birliğinden söz edilememektedir. Sözelimi Croft, *Case Marking and the Semantics of Mental Verbs* başlıklı çalışmasının 'The Phenomenon' altbaşlığında *mental verbs* ve *psych verbs* terimlerini eşdeğer sayarak, söz konusu fiilleri *perception* 'algı', *cognition* 'bilgi' ve *emotion* 'duygu' (1993: 55) şeklinde üç gruba ayırırken; García-Miguel 2005'te aynı üç grup için *feeling* 'duygu', *perception* 'algı' ve *cognition* 'bilgi' terimleri kullanılmaktadır. İkisi arasındaki tek fark 'duygu' teriminin farklı kelimelerle ifade edilmesidir. Halliday 2014'te de mental süreçler dörde ayrılmıştır, ancak bu sefer adlandırma Croft 1993'e göre çok daha farklıdır: *seeing* (*seeing*), *thinking* (*thinking*), *wanting* (*wanting*) ve *feeling* (*feeling*). Üç görüş karşılaştırıldığında, şu tablo ortaya çıkmaktadır:

Tablo 1. Mental fiil sınıflandırmalarında terminoloji farklılığı

	Mental Fiil Sınıfları		
	1	2	3
Croft 1993	<i>perception</i>	<i>cognition</i>	<i>emotion</i>
García-Miguel 2005	<i>perception</i>	<i>cognition</i>	<i>feeling</i>
Halliday 2014	<i>seeing</i>	<i>thinking</i>	<i>feeling</i>

Bu tablodaki üçlü kalıp dışında, mental fiilleri farklı sınıflandırmalara tâbi tutanlar da vardır. Sözelimi, Viberg, *Polysemy and Differentiation in the Lexicon, Verbs of Physical Contact in Swedish* (1999) başlıklı çalışmasında mental fiilleri altı gruba ayırmaktadır: *üstümlük* (*metalinguistic*), *sözlü iletişim* (*verbal communication*), *algı* (*perception*), *bilgi* (*cognition*), *istek* (*desire*) ve *diğerleri* (*other mental*).

Mental fiiller üzerine Türk diliyle ilgili sayılı çalışma yapılmış olup, bu çalışmaların bir kısmı mental fiillerin bir kolu üzerinedir. Mental fiil sınıflandırmaları söz konusu olduğunda, araştırmacılar genellikle üç ana başlık konusunda ittifak etmişler, ancak terminoloji konusunda bazı farklı görüşler belirtmişlerdir.

Türkiye'deki çalışmalara bakıldığında mental fiiller, Yaylagül 2005'te dört, Şahin 2012'de, Yıldız 2016, Yıldız 2017 ve Özeren-Alan 2018'de ise üçer kolda ele alınmıştır:

Tablo 2. Türkiye'deki mental fiil sınıflandırmalarında farklılıklar

	Mental Fiil Sınıfları			
	1	2	3	4
Yaylagül 2005	<i>duyu</i>	<i>duygu</i>	<i>anı ve uslamlama</i>	<i>açıklama</i>
Şahin 2012	<i>idrak (kognitif)</i>	<i>duygu</i>	<i>algılama</i>	-
Yıldız 2016	<i>biliş</i>	<i>psikolojik durum</i>	<i>algı</i>	-
Özeren-Alan 2018	<i>biliş</i>	<i>psikolojik durum</i>	<i>algılama</i>	-

Yaylagül 2005'teki tasnifin önceki üç gruplu tasniflerden farkı, diğerlerinde *cognitive verbs* karşılığında bulunan ve içine iletişim, konuşma vb. fiilleri de alan ilk gruptan bu son kısmı çıkarması ve dördüncü grubu bu şekilde oluşturmasıdır. İletişim fiilleri olarak da adlandırılan (Erdem 2007¹) bu grup, Yaylagül 2005'te 'açıklama fiilleri' adını almıştır.

İngilizcede genel olarak *perception verbs* olarak adlandırılan ve Yaylagül 2005'te *duyu fiilleri* şeklinde Türkçeleştirilen grup, Şahin 2012'de ve Özeren-Alan 2018'de 'algılama fiilleri', Yıldız 2016'da ise 'algı fiilleri' şeklinde adlandırılmıştır. Bu konuda yapılan, biri yüksek lisans (Türkdil 2013), diğeri doktora (Kamchybekova 2010) olmak üzere, iki tezde de *duyu fiilleri* terimi tercih edilmiştir.

Bilim adamları arasında duyuların sayısına ve özelliklerine dair araştırma ve tartışmalar devam etse de, algı fiilleri söz konusu olduğunda genellikle 'beş duyu organı' temelli sınıflandırmalar yapılmıştır. Bununla ilgili olarak, gerek Viberg, Levin, Sweetser, framenet, Ibarretxe-Antuñano, González-Orta, Gunnarsdóttir, Blendae vb. araştırmacılar tarafından yabancı diller; gerekse Kuliev, Yaylagül, Kamchybekova, Şahin, Seçkin, Ayan-Türkdil, Gökçe, Yıldız, Özeren-Alan vb. araştırmacılar tarafından da Türk lehçeleri temelli çalışmalar yapılmıştır.

Algı fiilleri için yabancı kaynaklarda *perception verbs* (Viberg 1983, Muskens 1993, Ibarretxe-Antuñano 1999, Benedetti 2012, Leech 2013, Neagu 2013, Blendea 2015), *sensory perception verbs* (Rojo-Valenzuela 2005), *sensation verbs* (Chu-Ren-Hong 2005) terimleri kullanılmakta olup, zaman zaman *cognitive verbs* (Montoya Reyes 2008) başlığı altında konunun ele alındığı da görülür.

Türk lehçelerindeki algı fiillerine dair çalışmalar, yabancı dillere nazaran henüz yeni sayılsa da; konunun Kuliev, Yaylagül, Şirin, Kamchybekova, Şahin, Gökçe, Yıldız, Özeren-Alan gibi araştırmacılar tarafından incelendiği ve Türkçe kaynaklarda bazen *algılama fiilleri* (Şahin 2012, Özeren-Alan 2018), bazen *duyu fiilleri* (Yaylagül 2005, Kamchybekova 2010, Seçkin

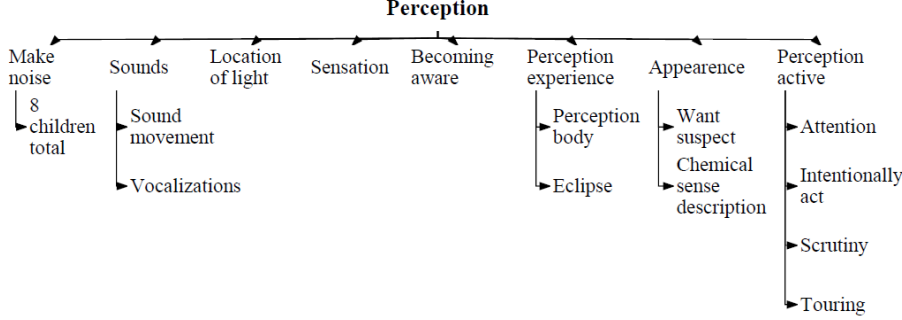
¹ Erdem 2007'de mental fiillerin tasnifi konusuna değinilmemiş ve iletişim fiilleri dışında mental fiil kategorisiyle ilgili bilgi yer almadığından Tablo 2'ye dahil edilmemiştir.

2014, Ayan-Türkdil 2014, 2015, Hirik 2017), bazen de *algı fiilleri* (Gökçe 2015, Yıldız 2016) şeklinde adlandırıldığı görülmektedir.

Algı fiilleri konusunda detaylı çalışmalara imza atan Viberg'in 1984 ve 2001'de yayımladığı çalışmalarında dikkat çekici sonuçlara ulaşılmıştır. *The verbs of perception: a typological study* (1984: 123-162) ve *The verbs of perception* (2001: 1294-1309) isimli çalışmalarında Viberg farklı dil ailelerine mensup 53 dilden örneklerle tipolojik bir inceleme yapmış, tipik örneklerini *gör-(mek)*, *işit-(mek)*, *dokun-(mak)*, *tat-(mak)* ve *kokla-(mak)* şeklinde gösterdiği algı fiillerinin semantik genişleme eğilimi olduğu belirterek aşağıdaki hiyerarşiyi tespit etmiştir (Gökçe 2015: 6): *sight* 'görme' > *hearing* 'işitme' > *touch* 'dokunma' > *smell/taste* 'koklama/tatma'.

Sweetser, *From Etymology to Pragmatics* isimli çalışmasında 'Sense-perception verbs in English and Indo-European' başlığı altında algı fiillerini üç grupta sınıflandırmıştır: 1. Görme, 2. İşitme ve 3. Koklama, Tatma ve Dokunma Algı kavramıyla ilgili bir diğer sınıflandırma ise frameNet'e aittir. California, Berkeley'deki *International Computer Science Institute*'te yürütülen FrameNet projesinde 170.000 örnek cümleli 10 binden fazla kelimeyi içeren çalışmalar bulunmaktadır (w-frame).

Şema 1. FrameNet'de kategorize edilen algı şeması

Levin, EVCA'da algı fiillerini (*verbs of perception*) dört grupta değerlendirmiş (1993: 185-188), dokunma fiillerine ise algı fiilleri altında yer veremeyip, ayrı bir başlık altında temas fiilleri (*Verbs of contact: Touch verbs*) grubunda ele almıştır (1993: 155-156). EVCA'daki veriler şu şekilde tablolaştırılabilir:

Tablo 3. Levin 1994'ten uyarlanan algı fiilleri

		İngilizce Fiiller	Türkçe Fiiller
Algı Fiilleri	Görme (<i>See verbs</i>)	<i>detect, discern, feel, hear, notice, see, sense, smell, taste</i>	<i>tespit etmek, fark etmek, hissetmek, işitmek, farkına varmak, görmek, duyumsamak, koklamak, tatmak</i>

	Gözlem (Sight verbs)	<i>descry, discover, espy, examine, eye, glimpse, inspect, investigate, note, observe, overhear, perceive, recognize, regard, savor, scan, scent, scrutinize, sight, spot, spy, study, survey, view, watch, witness</i>	<i>gözüne çarpmak, keşfetmek, gözüne ilişmek, incelemek, dikkatle bakmak, anlık bakmak, gözden geçirmek, incelemek, not etmek, gözlemlemek, gizlice dinlemek, algılamak, ayırt etmek, gözetmek, tadını çıkarmak, tarayıcıda görüntülemek, kokusunu almak, dikkatle incelemek, gözetlemek, değerlendirmek, gözlemek, irdelemek, göz gezdirmek, görüntülemek, izlemek, tanık olmak</i>
	Gözetleme (Peer verbs)	<i>check, gape, gawk, gaze, glance, glare, goggle, leer, listen, look, ogle, peek, peep, peer, sniff, snoop, squint, stare</i>	<i>kontrol etmek, alık alık bakmak, bakakalmak, gözünü dikmek, göz atmak, göze batmak, google'da arama yapmak, kötü niyetle bakmak, dinlemek, bakmak, dikizlemek, kaçamak bakmak, burnuna çekmek, gizlice aramak, gözlerini kısarak bakmak, boş boş bakmak</i>
	Uyarı (Stimulus subject perception verbs)	<i>feel, look, smell, sound, taste</i>	<i>hissetmek, bakmak, koklamak, ses vermek, tatmak</i>
Temas Fiilleri <i>Verbs of contact</i>	Dokunma (Touch verbs)	<i>caress, graze, kiss, lick, nudge, pat, peck, pinch, prod, sting, stroke, tickle, touch</i>	<i>okşamak, sıyırmak, öpmek, yalamak, dirsekleme, sıvazlamak, gagalamak, çimdiklemek, dürtmek, batmak, vurmak, gıdıklamak, dokunmak</i>

Levin 1994'teki bu sınıflandırma Reyes'de de aynen kullanılır (2008, 150). Kuliyevev, *Semantika Glagola v Tyurkskih Yazıkov* başlıklı çalışmasında algı fiillerini dört grupta incelemiş ve o da EVCA'da olduğu gibi *dokunma* fiillerini bu gruptandırmaya dâhil etmeyerek ayrı bir grupta değerlendirmiştir.

Kuliyev'in sınıflandırması şu şekildedir:

Tablo 4. Kuliyev 1998'de verilen algı fiilleri tasnifi

<p>Глаголы зрительного восприятия // Algılama Fiilleri (Kuliyev 1998: 86-102)</p> <p>1. глаголы зрительного восприятия (глаголы зрения) // gör-sel algı fiilleri (görünüm fiilleri) (86-93): gör-, bak-, seyret-</p> <p>2. глаголы слухового восприятия // işitsel algı fiilleri (93-101): işit-, dinle-, kulak ver-</p> <p>3. глаголы обоняния // koku algı fiilleri (101-102): kokla-, kok-</p> <p>4. глаголы вкусового восприятия // tat algı fiilleri (103) : tat-, tadına bak-</p> <p>Глаголы ощущения // Hissetme fiilleri (Kuliyev 1998: 181): hisset-, duy-, ayıl-, sızla- don-, ısın-, titre-, üşü-, uyuş-, sıkış-, yan-, kavrul-, kızar-, gıcılka-, kaşın-, zonkla-.</p>
--

Algı fiilleri Jaeckel-Doğanata tarafından 2006 yılında hazırlanan *A dictionary of Turkish verbs: in context and by theme* (DTV) başlıklı çalışmada *The Body and The Senses* (Beden ve Duyular) sınıfının alt başlıklarında yer almaktadır. Buna göre algı fiillerinin tasnifi şu şekildedir:

Tablo 5. DTV'de algı fiillerinin bulunduğu sınıflar (2006)

	Alt Sınıf	Örnek Veriler
24. Duyum <i>Sensation</i>	24:6 – duyumlamak <i>sense</i>	<i>duy-(mak), hisset-(mek), sez-(mek)</i>
27. Görme <i>Vision</i>	27:12 – görmek <i>see</i>	<i>fark et-(mek), gör-(mek), görül-(mek), seç-(mek), seçil-(mek)</i>
	27:13 – bakmak <i>look at</i>	<i>/DAn, A/ bak-(mak), etrafa bak-(mak), gözle-(mek), /I/ izle-(mek), /I/ seyret-(mek)</i>
	27:14 – incelemek <i>scrutinize</i>	<i>gözden geçir-(mek), incele-(mek), muayene et-(mek), muayeneden geçir-(mek), tetkik et-(mek)</i>
	27:16 – göze çarpmak <i>glare</i>	<i>/A/ dik dik bak-(mak)</i>
48. İşitme <i>Hearing</i>	48:10 – dinlemek <i>listen</i>	<i>/I, üzerinden, DAn/ dinle-(mek), dinlen-(mek)</i>
	48:11 – işitmek <i>hear</i>	<i>duy-(mak), işit-(mek), kaçır-(mak), yakala-(mak)</i>
62. Tatma <i>Taste</i>	62:7 – tatmak <i>taste</i>	<i>tadına bak-(mak), tat-(mak)</i>
69. Koklama <i>Odor</i>	69:6 – koklamak <i>have an odor</i>	<i>/θ/ kok-(mak)</i>
	69:8 – koklamak	<i>kokla-(mak)</i>

	<i>smell sth</i>	
71: Kokma <i>Stench</i>	71:4 – kötü kokmak <i>stink</i>	<i>kok-(mak)</i>
73. Dokunma <i>Touch</i>	73:6 – dokunmak <i>touch</i>	<i>/A/ dokun-(mak), /A/ el sür-(mek), /A/ temas et-(mek), yokla-(mak)</i>
	73:8 – vurmak <i>stroke</i>	<i>okşa-(mak), sev-(mek)</i>
74: Dokunma <i>Duyuları</i> <i>Sensations of</i> <i>Touch</i>	74:5 – sızlamak <i>tingle</i>	<i>kaşın-(mak)</i>

Algı fiilleriyle ilgili olarak Yıldız 2016'da önerilen sınıflandırmada altı alt grup bulunmakta olup, bunlardan üçüncüsü ve altıncısı hariç diğerlerinde başka alt gruplar da bulunmaktadır. 'Algı Fiilleri' kategorisinde toplamda 20 terimin kullanıldığı sınıflandırma şu şekildedir:²

Tablo 6. Yıldız 2016'da uygulanan algı fiilleri tasnifi

-Göz Fiilleri	1. Görme Fiilleri 2. Görünme Fiilleri 3. Bakma Fiilleri	4. Gözlem Fiilleri 5. Gözetme Fiilleri 6. Gösterme Fiilleri
-Kulak Fiilleri	1. İşitme Fiilleri 2. Dinleme Fiilleri	
-Tat Fiilleri		
-Burun Fiilleri	1. Kokma Fiilleri 2. Koklama Fiilleri	
-Temas Fiilleri	1. Dokunma Fiilleri 2. Sarma Fiilleri	3. Tutma Fiilleri 4. Vurma Fiilleri
-Denge Fiilleri		

1. 2. Atebetü'l-Hakayık Üzerine

Çalışmanın ana kaynağı, Yüksekli Edib Ahmed tarafından yazılarak XII. yüzyılda Muhammed Dâd İspehsâlâr Beg'e sunulan *Atebetü'l-Hakayık* (AH) isimli eserin Reşid Rahmeti Arat tarafından üç nüshası karşılaştırılarak hazırlanan neşre dayanmaktadır. Bu neşirde Arat, sırasıyla A (Semerkand), B (İstanbul-Ayasofya) ve C (İstanbul-Topkapı) nüshalarını karşılaştırmış ve bir tür edisyon kritik yayınlamıştır.

Yusuf Has Hacib'in eseri Kutadgu Bilig gibi *mütekarib* vezninde yazılan eserin kurgusu şu şekildedir:

² Bu sınıflandırmada alışılmışın dışında olan, *denge fiilleri grubudur*. Bu akademik çalışmalar neticesinde tartışmalı olan duyu sayısı meselesiyle ilgilidir. Bu konuda ayrıntılı bilgi için bu makalede bk. 3. dipnot.

A	
I. Tanrının Medhi Hakkında (1.-20. satırlar / 10 beyit)	
II. Peygamberin Medhi Hakkında (21.-30. satırlar / 5 beyit)	
III. Dört Sahâbenin Medhi Hakkında (31.-40. satırlar / 5 beyit)	
IV. Büyük Emîr Muhammed Dâd İspehsâlâr Bey'in Medhi Hakkında (41.-68. satırlar / 14 beyit)	
V. Kitabın Yazılması Hakkında (69.-80. satırlar / 6 beyit)	
VI. Bilginin Faydası ve Bilgisizliğin Zararı Hakkında (81.-128. satırlar / 12 dördlük)	
VII. Dilin Muhafazası Hakkında (129.-176. satırlar / 12 dördlük)	
VIII. Dünyanın Dönekliği Hakkında (177.-224. satırlar / 12 dördlük)	
IX. Cömerdliğin Medhi ve Hasisliğin Zemmi Hakkında (225.-264. satırlar / 10 dördlük)	
X. Tevâzû ve Kibir Hakkında (265.-293. satırlar / 7 dördlük)	
XI. Harislik Hakkında (294.-316. satırlar / 6 dördlük)	
XII. Kerem, Hilm ve Diğer İyilikler Hakkında (317.-380. satırlar / 16 dördlük)	
XIII. Zamânenin Bozukluğu Hakkında (381.-464. satırlar / 21 dördlük)	
XIV. Kitab Sâhibinin Özrü Hakkında (465.-484. satırlar / 5 dördlük)	
B	
I. Edib Ahmed Hakkında (Müellifi mechûl) (485.-488. satırlar / 1 dördlük)	
II. Edib Ahmed Hakkında (Emîr Seyfeddin) (489.-492. satırlar / 1 dördlük)	
III. Edib Ahmed Hakkında (Büyük Emîr Arslan Hoca Tarhan) (493.-512. satırlar / 10 beyit)	

Eserdeki bölüm başlıklarından³ hareketle eserde sıklıkla mental söz varlığına başvurulduğu tahmin edilebilir. Daha çok insan zihninin ürünü olan ve biliş, psikolojik durum, algı bildiren bu tür sözler, dar anlamda yazarın, geniş anlamda ise dönemin zihin dünyasını aydınlatmada önemli ipuçları sunmaktadır.

³ Burada bu ifadeyi açmak gerekmektedir. Öncelikle mental söz varlığı ifadesi zihinle ilgili olarak kullanılan düşünce, duygu ve algı içerikli söz varlığı için kullanılmıştır. Bir başka ifadeyle *sev-(mek)*, *sevil-(mek)*, *sevin-(mek)*; *düşün-(mek)*, *üzül-(mek)*, *kokla-(mak)* gibi fiiller nasıl *mental fiil* kategorisine giriyorsa, bu fiillerle ilgili olan *sevgi*, *sevinç*, *düşünce*, *üzüntü*, *koku* gibi isim türünden kelimeler de *mental isim* kategorisine girmekte ve bu sebeple de ilgili kelimelerin tümü *mental söz varlığı* adı altında değerlendirilmektedir. Dolayısıyla eserdeki başlıklar arasında *mental fiiller* terimi gibi kelimeleri aramak yerine, o başlıklarda geçen *medih* (= *övgü*, bkz. I., II., III., IV. başlık), *bilgi* ve *bilgisizlik* (bkz. VI. başlık) vb. ifadelerin mental kategoriler arasında olduğunu bilmek, eserde mental fiillere yer verildiğini düşünmeye yetmektedir. Eser tarandığında görülecektir ki, pek çok beyit veya dördlükte bu fiillerden birine kolayca rastlanabilmektedir. Söz gelimi eserin ilk beytini ele alalım: ilahi öküş hamd ayur men sanga / seniñ rahmetiñdin umar men oña "Tanrım, (daima) sana çok hamdederim (Arat 1992: 41); (daima) senin rahmetinden hayır umarım." (Arat 1992: 83). Bu beyitte geçen *hamd ay-(mak)* 'hamdetmek' ve *um-(mak)* 'ummak' fiilleri *mental fiillerin biliş* fiilleri kategorisine girmektedir. AH'deki biliş ve psikolojik durum fiilleri taramızdan yayına hazırlandığı için burada bu konu üzerinde etraflıca durmaya gerek görmüyoruz.

2. Atebetü'l-Hakayık'ta Algı Fiillerinin Dağılımı

AH'deki algı fiilleri incelendiğinde *göz, kulak, tat, temas*, kısmen de *koku* fiillerine rastlanmaktadır⁴.

2.1. Göz Fiilleri⁵

AH'de, 27 yerde toplam sekiz göz fiili tespit edilmiştir. Bunların üçü diğer bir fiilin türevi (*kör-* > *körün-*, *küdez-* > *küdezil-*, *bak-* > *bakın-*) olup, ikisi *köz* kelimesiyle birleşik fiil (*köz yum-*, *köz aç-*) oluşturmuştur.

2.1.1. *kör-* 'görmek, bakmak'⁶

- (1) [17-18] *ölügdin tirig hem tirigdin ölüg / çıkarur körür sen muni keç ana* 'O dirileri öldürdüğü gibi, ölüleri de diriltir, görürsün, bunu iyi bil'
- (2) [C 61-62] *siyaset riyaset kıyaset kerem / ziyadət ula 'adl eşit kör'* *muni* 'Siyaset, riyaset, kıyaset, kerem (ve bunlara) adaleti ekle; bunları işit ve anla'
- (3) [71-72] *kıtabımnı körgen eşitgen kişi / şahımnı du'a' birle yad kılsu tip* 'kitabımı gören (yahut) işiten (her) kes şahımı dua ile yad etsin'
- (4) [93-94] *bilig bildi boldı eren belgülüg / biligsiz tirigle yitük körgülüg* 'insan bilgisi ile tanınır; bilgisiz hayatta iken, kaybolmuş sayılır'
- (5) [99] *bağa körgil emdi uğa sınayu* 'şimdi, anlayarak ve sınayarak etrafa bakıver'
- (6) [113] *biliglig kişi kör bilür iş öğin* 'bilgili adam, her işin zamanını bilir'
- (7) [171-172] *şamuğ yaşru işiñ bolup aşkara / bu körgen eşitgen şaşa külmesün* 'bütün gizli işlerin aşıkara olup, gören ve duyan sana gülmesin'
- (8) [217-220] *bu ajun ma körmekke körklüg taşı / vëlikin içinde tümen na-hoşı / bakıp taş bezekin körüp sen muña / köñül bamakıñ bil haça'lar başı* 'bu dünyanın da dıştan görünüşü güzeldir, fakat içinde binlerce nahoşluk vardır; bakıp, dış süsünü görerek, senin ona gönül bağlaman, bil ki hataların başıdır'
- (9) [237-240] *ağı er biligni yete bildi kör / anın sattı malın şena' aldı*

⁴ Terimlerde geçen *göz, kulak, tat, temas* ve *koku* kelimelerinden ikisinin organ adı olması, diğerleriyle kıyaslandığında bir problem gibi görülebilir. Ancak *tat* yerine *dil* kelimesi kullanılsa, dilin tek işlevi 'tat-(mak)' olmadığı için *dil fiilleri* gibi bir terimleştirme adı altında *konus-(mak)* vb. fiiller de yer alabilirdi. Aynı şekilde burun organının da *kokla-(mak)* dışında *nefes al-(mak)* işlevine de sahip olduğu hatırlanmalıdır. Halbuki *kulak* organının işlevi sesleri duymak, işitmek, dinlemektir; göz organının işlevi görmek, bakmaktır. Bu sebeple 'duyma' fiilleri diyerek, 'dinleme' fiilleri gibi fiilleri dışarda bırakmamak için kulak fiilleri; 'görme' fiilleri diyerek de 'bakma' gibi fiilleri dışarda bırakmamak için de göz fiilleri terimleri tercih edilmiştir. Zaten göz fiilleri kategorisinin alt gruplarından birini de *görme fiilleri* oluşturmaktadır. Ayrıntılı bilgi için bkz. Yıldız 2017.

⁵ Bu çalışmadaki sınıflandırmada Yıldız 2017'deki tasnif esas alınmıştır.

⁶ Kutadgu Bilig'deki *kör-* fiilinin kullanımıyla ilgili olarak bkz. Gökçe 2015.

⁷ Diğer nüshalarda *kör-* yerine *uk-* geçiyor.

kör / *tirildi ulamsız ulamı bolup / ajunda at edgü koğup bardı kör* 'cömert adam bilgiyi yedebildi, bak; malını onunla sattı ve sena aldı; muhtaçların yardımcısı olarak yaşadı; bak, dünyada iyi ad bırakıp gitti'

- (10) [273-274] *ķamuđ ķazğanıđlı ajun malını / yiyümedi bardı körüğ ħalini* 'dünya malını kazananların hepsi (onu) yiyemeden gitti, hâllerini görün'
- (11) [320] *veġliķin körerke tözü börklüg ol* 'fakat görünüşte hepsinin borkü vardır'
- (12) [359-360] *miñ er dostuñ erse öküş körmegil / bir er duşman erse anı azlama* 'bin kişi dostun olsa, çok görme; bir kişi düşman olsa azımsama'
- (13) [423-424] *kim ol malsız erse ol erni körüp / yüz evrüp keğerler yumup közlerin* 'malı olmayanı görünce, başlarını çevirip, gözlerini yumarak geçerler'
- (14) [457-458] *ķamuđ tegdeçi neñ ķazadın erür / uķuşsuzlar anı sebebđin körür* 'başa gelen her şey kaderden gelir, anlayışsızlar onu sebepten bilirler'
- (15) [485] *tođa körmes erdi edibniñ közi* 'Edib'in, anadan dogma, gözü görmezdi'
- (16) [505-506] *köp ilni körür biz edib sözini / bile bilmegendin ular özini* 'bir çok kimseleri görüyoruz ki, edibin sözünü anlayamadıkları için, kendilerini üzerler'

2.1.1.1. körün- 'görünmek'

- (17) [417-418] *uvut yitti yindip bulunmaz yıdı / ħalal yigli kanı körünmez bodı* 'utanma kayboldu; araştırmakla kokusu dahi bulunmaz; helal yiyen hani, vücudu bile görünmez'

2.1.2. köz yum- 'göz yummak, gözünü kapatmak, görmemek'

- (18) [423-424] *kim ol malsız erse ol erni körüp / yüz evrüp keğerler yumup közlerin* 'malı olmayanı görünce, başlarını çevirip, gözlerini yumarak geçerler'

2.1.3. köz aç- 'göz açmak, görmek'

- (19) [C 221] *niķab kötrür ajun birer köz açar* 'dünya bazen peçesini kaldırır ve gözünü açar' || [AB 221 ... yüz ...]

2.1.4. küdez- 'gözetmek, korumak'

- (20) [129-130] *eşitgil biliglig negü tip ayur / edepler başı til küdezmeķ tiyür* 'Dinle, bilgili ne diyor: edeplerin başı, dili gözetmektir'
- (21) [157-158] *küdezgil tiliñni kel az kıl sözüñ / küdezilse bu til küdezlür özüñ* 'dilini sıkı tut, gel, sözünü kısa kes; dil korunursa, kendin korunmuş olursun'
- (22) [345] *küdezgil aya dost uluğlar ħaķın* 'ey dost, büyüklerin hakkını gözet'

2.1.4.1. küdezil- 'gözetilmek, korunmak'

- (23) [157-158] *küdezgil tiliñni kel az kıl sözüñ / küdezilse bu til küdezlür özüñ* 'dilini sıkı tut, gel, sözünü kısa kes; dil korunursa,

kendin korunmuş olursun'

2.1.5. bak- 'bakmak, görmek'

- (24) [77-78] *bezedim kıtabnı nevadır sözün / **bakıġlı** okıġlı asıġ alsu tip* 'gören ve okuyan istifade etsin diye, kitabı nadir sözler ile süsledim'
- (25) [99] ***baka körgil emdi uġa sınavu*** 'şimdi, anlayarak ve sinayarak etrafa bakıver'
- (26) [217-220] *bu ajun ma körmekke körküġ taşı / vėlikin içinde tümen na-ġoşı / **bakıp** taş bezekin körüp sen muġa / köġül bamaġın bil ġaġa'lar başı* 'bu dünyanın da dıştan görünüşü güzeldir, fakat içinde binlerce nahoşluk vardır; bakıp, dış süsünü görerek, senin ona gönül baġlaman, bil ki hataların başıdır'

2.1.5.1. bakın- 'bakınmak, gözden geçirmek'

- (27) [369] *ne iş utru kelse aġa keġ **bakın*** 'hangi isle karşılaşırsan, onu iyice gözden geçir'

2.2. Kulak Fiilleri

AH'de, 7 yerde iki kulak fiili tespit edilmiştir. Bunların altısı *eşit-(mek)* fiiline ait olup, birinde *kulak* kelimesiyle birleşik fiil (*kulak tut-*) oluşturulmuştur.

2.2.1. eşit- 'dinlemek'

- (28) [21-22] ***eřit emdi kaç** söz ġabib fażlındın / uġuř huř yititip sözüمنى aġa* 'Şimdi peygamberin fazlından birkaç söz dinle; akıl ve dikkatini bileyip, sözümü anlamaġa çalış'
- (29) [61-62] *sıyaset rişaset kıyaset kerem / ziyadet ula 'adl **eşit** uġ munı* 'Siyaset, riyaset, kıyaset, kerem (ve bunlara) adaleti ekle; bunları işit ve anla'
- (30) [71-72] *kıtabıمنى **körgen eşitgen** kişi / řahıمنى du'a' birle yad kılısu tip* 'kitabımı gören (yahut) işitten (her) kes şahımı dua ile yad etsin'
- (31) [129-130] ***eşitgil biliglig negü tip ayur / edebler başı til küdezmek tiyür*** 'Dinle, bilgili ne diyor: edeplerin başı, dili gözetmektir'
- (32) [147-148] ***eřit büt bu sözke kamuġ taġda ten / turup tilke yüknüp tażarru'** kıılır* 'dinle ve bu söze inan ki, vücut her sabah kalkıp, eğilerek, dile yalvarır'
- (33) [171-172] *kamuġ yaşru işin bolup aşkara / bu **körgen eşitgen** řaġa külmesün* 'bütün gizli işlerin aşıkara olup, gören ve duyan sana gülmesin'

2.2.2. kulak tut- 'dinlemek, kulak vermek'

- (34) [265-268] *yana bir kereklig sözüمنى bar řaġa / ayayın men anı **kulak tut** maġa / ol ol kim tekebbürni yirdin salıp / tevazu'nı berk tut yapuş keġ aġa* 'sana lüzumlu bir sözüمنى daha var, bana kulak ver, onu (sana) söyleyeyim; o (söz) şudur: kibri yere çalıp tevazuu sıkı tut ve ona kuvvetle sarıl'

2.3. Tat Fiilleri

AH'de, 9 yerde beş tat fiili tespit edilmiştir. Bunların üçü *tat-(mak)* fiilinin türevi (*tatı-, tatur-, tatıt-*) olup, ikisinde *tatıg* kelimesiyle birleşik fiil (*tatıgın bil-, tatıgsız er-*) oluşturulmuştur.

2.3.1. *tatı-* 'tatmak'

- (35) [27-28] *anıñ ögdısındin tatur bu tilim / anıñ meğhı bolsa şeker şehd aña* 'Onun medhinden ağızım tatlılanır; onun yadı, dilim için, şeker ve baldır'
- (36) [209] *süçüg tattıñ erse açığka anun / birin kelse raħat kelür renc onun* 'eğer tatlı tattın ise, acıya hazır ol; rahat birer birer gelirse zahmet onar onar gelir'
- (37) [439-440] *'aşel kayda erse bile arısı / arı zehri tatıgı 'aşeldin oza* 'bal nerede ise, arı beraberdir; baldan önce arının zehri tadılır' || [B 440 ... *tatar...* ; C 440 ... *tatku ...*]
- (38) [466] *okısa tatur til yimiş teg 'aşel* 'dil okursa, bal yemiş gibi, tatlı olur'

2.3.2. *tatıgın bil-* 'tadını bilmek'

- (39) [106] *bilig tattıñ ay dost biliglig bilür* 'bilginin tadını, ey dost, bilgili bilir'

2.3.3. *tatıgsız er-* 'tatsız gelmek'

- (40) [109] *biligsizke ħaķ söz tatıgsız erür* 'bilgisize doğru söz tatsız gelir' || [BC 109 ... *tatıksız ...*]

2.3.4. *tatur-* 'tatttırmak'

- (41) [205-208] *ajun külçirer baz alın kaş çatar / bir elgin tutup şehd birin zehr katar / 'aşel taturp ilkin tamaķ tatıtıp / kiğinrek kağağka sunup zehr katar* 'Dünya gülümser, fakat yine alın buruştırur ve kaş çatar; bir elinde bal tutup, birinde zehir saklar; önce baldan tattırarak, ağızı tatlılandırır; biraz sonar kadehe zehir katarak, sunar'
- (42) [262-263] *yıgar yimez içmez tutar berk anı / taturmaz eseninde tuz dostıña* 'toplar, (fakat) yemez, içmez ve onu sıkı tutar; sağlığında dostuna tuz (bile) tattırmaz'

2.3.5. *tatıt-* 'tatlılandırmak'

- (43) [205-208] *ajun külçirer baz alın kaş çatar / bir elgin tutup şehd birin zehr katar / 'aşel taturp ilkin tamaķ tatıtıp / kiğinrek kağağka sunup zehr katar* 'Dünya gülümser, fakat yine alın buruştırur ve kaş çatar; bir elinde bal tutup, birinde zehir saklar; önce baldan tattırarak, ağızı tatlılandırır; biraz sonar kadehe zehir katarak, sunar'

2.4. Koku Fiilleri

AH'de, *kok-(mak)*, *yıt-(mak)* gibi koku fiilleri bulunmamaktadır. Bir yerde geçen *yıdı bulunma-(mak)* mecazi bir anlam içermektedir.

2.4.1. *yıdı bulunma-* 'kokusu (dahi) bulunmamak, kokmamak'

- (44) [417-418] *uvut yitti yindip bulunmaz yıdı / ħalal yigli ħanı*

körünmez boğı 'utanma kayboldu; araştırmakla kokusu dahi bulunmaz; helal yiyen hani, vücudu bile görünmez'

2.5. Temas Fiilleri

AH'de, 8 yerde 6 temas fiili tespit edilmiştir. Ancak bunlar arasında *tokı-(mak)*, *teg-(mek)* fiillerinin olmaması dikkat çekmektedir.

2.5.1. (elig) tut- 'elden) tutmak'

(45) [29-30] *bu kün tegsü mindin dürud ol yarın / elig tuttaçımka egirse muña* 'Yarın, derde düşersen, elimden tutacak olan o (resule) bugün benden salat ve selam erişsin' || [A 30 ... *tud(d)açımka* ...; BaC 30 ... *tuttaçımğa* ...]

(46) [205-208] *ajun külçirer baz alın kaş çatar / bir elgin tutup şehd birin zehr katar / aşel tatrup ilkin tamak tatıtıp / kiğinrek kaçdağka sunup zehr katar* 'Dünya gülümser, fakat yine alın buruşturur ve kaş çatar; bir elinde bal tutup, birinde zehir saklar; önce baldan tattırarak, ağız tatlılandırır; biraz sonar kadehe zehir katarak, sunar'

(47) [433-434] *seniñ malıñ ol mal aşındurdukuñ / saña haşret ol tek tutup turdukuñ* 'senin malın, öbür tarafa geçirdiğın maldır; elinde tuttuğın (mal ise) senin için ancak, hasrettir'

2.5.2. ur- 'vurmak'

(48) [461-462] *kaža kelse yügrük yügürmez urup / kaža kaytarılmaz katığ ya kurup* 'kořanın (kořmaması) mukadderse, vursan da kořmaz; kuvvetli yay kurmakla kader geri çevrilemez'

2.5.3. sançıl- 'batmak'

(49) [455-456] *kaža birle sançlur ađađka tiken / kaža birle ilnür tuzađka elik* 'ayağ a diken kader ile batar, geyiğı tuzağ a düşüren kaderdir'

2.5.4. kuç- 'kucaklamak'

(50) [222] *yazar kol kuçar teg yana terk kaçar* 'kucaklayacak gibi kollarını açar, fakat hemen kaçır'

2.5.5. yapuş- 'yapışmak, sarılmak'

(51) [267-268] *ol ol kim tekebbürni yirdin salıp / tevazu'nı berk tut yapuş keç aña* 'o (söz) şudur: kibri yere çalıp tevazuu sıkı tut ve ona kuvvetle sarıl'

2.5.6. çal- 'yere vurmak, çalmak'

(52) [447-448] *haşislerini kötrüp nefisni çalıp / azu kutsuz ajun karıpmu munar* 'hasisleri yükselterek, kıymetlileri yere vuruyor; yoksa bu kutsuz dünya ihtiyarlayıp bunadı mı?'

3. Tespit ve Değerlendirmeler

3.1 AH'de toplam 512 satır bulunmakta olup, 22 algı fiili 52 yerde toplam 62 kez geçmektedir. Algı fiillerinin özellikleri göz önünde bulundu-

bulduğunda AH'de, algı fiillerinin yaklaşık %10 oranında⁸ bir sıklığa sahip olması önem arz etmektedir. Bu durum, AH'nin didaktik bir metin olarak duyulara hitap etmesiyle açıklanabileceği gibi, algı fiillerinin sıklığının da bu durumda etkili olduğu düşünülebilir.

3.2 AH'deki algı fiillerinin sıklığı ve dağılımı şu şekildedir:

- Göz Fiilleri (27): *kör-(mek), körün-(mek), köz yum-(mak), köz aç-(mak), küdez-(mek), küdezil-(mek), bak-(mak), bakın-(mak)*
- Kulak Fiilleri (7): *eşit-(mek), kulak tut-(mak)*
- Tat Fiilleri (9): *tatı-(mak), tatığın bil-(mek), tatıgsız er-(mek), tatı-(mak), tatıt-(mak)*
- Koku Fiilleri (1): *yıdı bulunma-(mak)*
- Temas Fiilleri (8): *tut-(mak), ur-(mak), sançıl-(mak), kuç-(mak), ya-puş-(mak), çal-(mak)*

3.3 AH'deki algı fiillerinin geneline bakıldığında dönem itibarıyla,

- a. Eski Türkçedeki algı fiillerinin bazılarının yer almadığı görülmektedir. Sözelimi Yaylagül 2005 ve Yıldız 2016'da yer alan *kulak fiilleri* arasında *tuy-* 'duymak', *tıñla-* 'dinlemek' fiillerinin; yie Yıldız 2016'da yer alan *temas fiilleri* arasında ise *tokı-* 'dokunmak' fiilinin metinde görülmemesi dikkat çekmektedir. Bu fiillerin eserde geçmemesinde bağlam içinde eş dizimli olarak uygun düşmemesi etkili olabileceği gibi, bazı örneklerde şairin vezin ve kafiye kaygısından da söz edilebilir.
- b. Eski Türkçedeki algı fiilleriyle bazı farklılıklar görülmektedir. Mesela, Yıldız 2016'da *teg-(mek)* 'değmek, ulaşmak, varmak' fiilinin AH'de 'erişmek, ulaşmak' anlamında kullanılması, *temas fiili* olarak metinde bir anlam yüklenmemesi dikkate değerdir.

3.4 AH'deki göz fiillerinin diğer algı fiillerinden sık geçmesi, genel eğilime uygundur.⁹ Bununla beraber bazı göz fiillerinin mental fiiller arasında geçiş sağlayarak *biliş* fiili olarak da değerlendirilebileceği görülmektedir.

- a. C 61-62'deki *siyaset riyaset kiyaset kerem / ziyadət ula 'adl eşit kör*

⁸ Bu oranı hesaplamak için metindeki sayılardan hareket edilmiştir. 512 satırdan oluşan AH'de 52 farklı yerde 62 algı fiilinin geçmesi dikkate alınmış ve $512/52=9,84$ sonucundan hareketle yaklaşık %10 oranı tespit edilmiştir. Bu sonuç, eserde geçen her 10 satırdan birinde algı fiilinin bir örneğine rastlandığını göstermektedir.

⁹ Bu eğilimi tespit etmek için *mental fiiller* ya da *algı fiilleri* alanında yapılmış dört tezin verileri AH'deki verisiyle kıyaslanabilir:

Fiil Türü	Kamchybekova 2010	Şahin 2012	Türkdil 2013	Yıldız 2016	AH
Göz	101	12	56	55	27
Kulak	39	9	19	24	7
Tat	52	1	39	17	9
Koku	34	2	21	28	1
Temas	54	3	58	126	8

Kamchybekova 2010, Şahin 2012, Türkdil 2013 ve Yıldız 2016'daki farklı algı fiillerinin sayısal dağılımına göre *temas* fiilleri ve göz fiilleri en çok verisi bulunan gruplardır.

- munı* 'siyaset, riyaset, kiyaset, kerem (ve bunlara) adaleti ekle; bunları işit ve anla' dizelerinde geçen *kör-(mek)* fiiline Arat tarafından 'anlamak' anlamı verilmiştir. Bunun bir sebebi, diğer nüshalarda *kör-(mek)* fiili yerine *uk-(mak)* fiilinin kullanılması olduğu kadar, bir diğer sebebi de GÖRMEK ANLAMAKTIR algısıdır (krş. 'UNDERSTANDING IS SEEING = ANLAMAK GÖRMEKTİR' Lakoff-Johnson 2010: 132-134, Gökçe 2015: 67-71, Díaz-Vera 2016: 62).
- b. 113'teki *biliglig kişi kör bilür iş öđin* 'bilgili adam, her işin zamanını bilir' ve 457-458'deki *ķamuđ tegdeçi neđ ķazadın erür / uķuşsuzlar anı şebēbdin körür* 'başa gelen her şey kaderden gelir, anlayışsızlar onu sebepten bilirlir' dizelerinde *kör-(mek)* fiiline Arat tarafından 'bilmek' anlamı verilmiştir. Bu durum, GÖRMEK BİLMEKTİR algısıyla ilgilidir (krş. 'UNDERSTANDING IS SEEING = ANLAMAK GÖRMEKTİR' Lakoff-Johnson 2010: 287, Gökçe 2015: 63-67, Díaz-Vera 2016: 62).
- c. 93-94'te *bilig bildi boldı eren belgölüg / biligsiz tirigle yitük körgölüg* 'insan bilgisi ile tanınır; bilgisiz hayatta iken, kaybolmuş sayılır' ve 359-360'ta *miđ er dostuğ erse öķüş körmegil / bir er dūşman erse anı azlama* 'bin kişi dostun olsa, çok görme; bir kişi düşman olsa azımsama' dizelerinde geçen *kör-(mek)* fiillerine Arat tarafından ilkinde 'sayılmak', ikincisine ise 'görmek' anlamı verilmiştir. Ancak, metne farklı bir açıdan bakılacak olursa, ikisindeki anlamın da 'sayılmak, kabul edilmek, kabullenilmek' şeklinde yorumlanabileceği görülür. Bu durum, GÖRMEK KABULLENMEKTİR algısıyla ilgilidir (krş. Díaz-Vera 2016: 62).
- 3.5. AH'deki bazı algı fiillerinin birlikte kalıp ifade ya da ikileme oluşturacak şekilde kullanıldığı görülmektedir. Bunlar bazen aynı gruptan algı fiilleri olabilirken, bazen de farklı gruplardan algı fiilleri olabilmektedir.
- a. C 61-62'deki *şiyaset riyaset kiyaset ķerem / ziyadet ula 'ādī eşit kör munı* 'Siyaset, riyaset, kiyaset, kerem (ve bunlara) adaleti ekle; bunları işit ve anla', 71-72'deki *ķıtabımnı körgen eşitgen kişi / şahımnı du'a' birle yad kılsu tip* 'kitabımı gören (yahut) işiten (her) kes şahımı dua ile yad etsin' ve 171-172'deki *ķamuđ yaşru işiğ bolup aşkara / bu körgen eşitgen saña külmesün* 'bütün gizli işlerin aşikar olup, gören ve duyan sana gülmesin' dizelerde *kör-(mek)* ve *eşit-(mek)* fiilleri farklı algı gruplarında olmalarına rağmen birlikte kullanılmıştır.
- b. 99'daki *baķa körgil emdi uķa sınayu* 'şimdi, anlayarak ve sınıyarak etrafa bakıver' dizesinde aynı algı grubunda olan *bak-(mak)* ve *kör-(mek)* fiilleri birlikte kullanılmıştır.
- 3.6. AH'de *kok-(mak)*, *yıt-(mak)* gibi koku fiillerine yer verilmemesi dikkat çeken bir diğer noktadır.

Sonuç

AH'deki bölüm başlıklarına bakılarak sözcükler genel olarak incelendiğinde mental fiillerin sıklıkla geçtiği görülmektedir. Ancak mental fiillerin bir kolu olan algı fiilleri incelendiğinde *tuy-(mak)*, *tıjla-(mak)*, *tokı-(mak)*, *teg-(mek)*, *kok-(mak)* gibi bazı temel algı fiillerine¹⁰ yer verilmediği görülmektedir. Bu durum, hem eserin konusuyla hem de eserin hacmiyle ilgili olsa gerektir. Eserdeki algı fiilleri ele alındığında ise en sık göz fiillerine rastlandığı görülmür. Üstelik göz fiillerinden bazıları *biliş fiili* işlevi de yüklenmişlerdir. Metinde, bazı durumlarda aynı algı grubundan, bazen ise farklı gruplardan fiillerin birlikte kullanımlarına da rastlanmaktadır.

Konusu itibarıyla, mental fiiller açısından dikkat çeken AH'nin *biliş* ve *psikolojik durum* fiilleri bakımından da incelenmesi, eserin zihin yapısını ortaya koymada önemli rol oynayacaktır.

KAYNAKÇA

- AH = ARAT, R. R. (1992). *Edib Ahmed b. Mahmud Yükneki. Atebetü'l-Hakayık*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- AYAN, E.; Y. TÜRKDİL (2014). "Anlam Bilimi Açısından Kazak Türkçesinde Görme Duyu Fiilleri", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 7/35: 26-41.
- BENEDETTI, M. (2012). "Valency Alternations with Perception Verbs in Indo-European Languages", *The Indo-European Verb Proceedings of the Conference of the Society for Indo-European Studies*, (Los Angeles 13-15 September 2010), Ed. H. C. MELCHERT, Reichert Verlag, Wiesbaden: 1-6.
- BIBER, D. et al (1999). *Grammar of Spoken and Written English*, London: Longman.
- BLENDEA, S. (2015). "Prototypical Meanings in Perception Verbs", *Annals of the Constantin Brâncuși*. University of Târgu Jiu, Letter and Social Science Series, 2: 92-97.
- CHU-REN, H.; Hong, J. (2005). "Deriving Conceptual Structures Form Sense: A Study of Near Synonymous Sensation Verbs", *Journal of Chinese Language and Computing*, 15/3: 1-13.

¹⁰ Temel algı fiilleri, sözlükteki ilk anlamı algı fiili olan fiillerdir. Örneğin Türkiye Türkçesindeki *gör-(mek)* fiilinin Güncel Türkçe Sözlük'te 20 anlamı bulunmaktadır. Bunlardan ilk üçü şu şekildedir: (-i) 1. Göz yardımıyla bir şeyin varlığını algılamak, seçmek: *Merdivenin başındaki paravanın arkasında garip bir sahne gördüm.* -A. Gündüz. 2. Anlamak, kavramak, sezmek: *Türk iradesinin ne demek olduğunu da sen göreceksin.* -R. E. Ünaydın. 3. Yanına gidip konuşmak: *Bugün müdürü göreceğim.* Bu durumda birinci anlamı 'temel algı fiili' kabul etmekteyiz. İkinci anlam olan 'anlamak, kavramak, sezmek' karşılıkları ise, başka bir kategoriye, yani biliş fiilleri kategorisine ait olup anlama fiilleri grubunun yardımcı biliş fiili sayılmaktadır. Çünkü anlama fiilleri grubunun temel biliş fiili *anla-(mak)* fiilidir.

- CROFT, W. (1993). "Case Marking and The Semantics of Mental Verbs", *Semantics and The Lexicon*. Ed. J. PUSTEJOVSKY, Kluwer Academic, Dordrecht: 55-72.
- DÍAZ-VERA, J. E. (2016). Coming to Past Senses: Vision, Touch and Their Metaphors in Anglo-Saxon Language and Culture. *The Five Senses in Medieval and Early Modern England*. (Edt. Annette Kern-Stähler, Beatrix Busse, Wietse de Boer). Leiden / Boston: Brill, 36-68.
- DTV = JAECKEL, R.; E. G. DOĞANATA (2006). *A Dictionary of Turkish Verbs: in Context and by Theme = Örnekli ve Tematik Türkçe Fiiller Sözlüğü*, Washington: Georgetown University Press.
- ERDEM, M. (2017). "Oğuz Grubu Türk Lehçelerinde İletişim Fiilleri", *Modern Türklük Araştırmaları Dergisi*, 4/2: 94-103.
- EVCA = LEVİN, B. (1993). *English Verb Class and Alternations: A Preliminary Investigation*, Chicago: University of Chicago Press.
- GARCÍA-MIGUEL, J. et al (2005). "Verbs, Semantic Classes and Semantic Roles in the ADESSE project", *Proceedings of the Interdisciplinary Workshop on the Identification and Representation of Verb Features and Verb Classes*, Saarbrücken, 28 febrero-1 marzo 2005.
- GÖKÇE, F. (2015). "Kutadgu Bilig'de Kör- 'Görmek': Çok Anlamlılık, Metafor ve Gramerleşme", *Türkbilig*, 29: 59-76.
- HALLIDAY, M. A. K. (2014). *Halliday's Introduction to Functional Grammar*. London-New York: Routledge.
- HİRİK, E. (2017). "Türkiye Türkçesi Duyu Fiillerinde Anlam ve Kelime Sıklığı İlişkisi", *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, Bahar 2017/41: 53-74.
- IBARRETXE-ANTUÑANO, B. I. (1999). *Polysemy and Metaphor in Perception Verbs: A CrossLinguistic Study*, University of Edinburgh, Edinburgh. (Unpublished Doctoral Thesis)
- KAMCHYBEKOVA, K. (2010). *Kırgız Türkçesinde Duyu Fiilleri*, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara (Yayımlanmamış Doktora Tezi).
- KOPTAGEL-İLAL, G. (1991). *Tıpsal Psikoloji, Tıpta Davranış Bilimleri*, Ankara: Güneş Kitabevi.
- KULİYEV, G. K. (1992). *Semantika Glagolov V Tyurkskikh Yazzykakh*, Baku: Akademiya Nauk Azerbaydzhana.
- LAKOFF, G.; JOHNSON, M. (2010). *Metaforlar. Hayat, Anlam ve Dil*. İstanbul: Paradigma.
- LEECH, G. (2013). *Meaning and the English Verb*, London-New York: Routledge.
- MONTOYA REYES, A. (2008). "The presence of cognitive verbs in mathematical texts (1800-1900) of the Coruña Corpus", *Icame Journal*, 32: 139-155.
- MUSKENS, R. A. (1993). "Perception Verbs", *The Encyclopedia of Language and Linguistics*, Edts. R. E. ASHER; J. M. Y. SIMPSON, New York: Pergamon, 6: 2999-3000.

- NEAGU, M. (2013). "What is Universal and What is Languagespecific in The Polysemy of Perception Verbs?", *RRL*, LVIII/3: 329-343.
- ÖZEREN, M.; ALAN, İ. (2018). "Kırgız Türkçesinde Mental Fiiller", *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 61: 203-224.
- ROJO, A.; J. VALENZUELA (2005). "Verbs of sensory perception: An English-Spanish comparison", *Languages in Contrast*, 5/2: 219-243.
- ŞAHİN, S. (2012). *Türkmen Türkçesinde Mental Fiiller*, Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara (Yayımlanmamış Doktora Tezi).
- SEÇKİN, K. (2014). "Mental Fiiller Bağlamında Uygur Harfli Oğuz Kağan Destanı", *VI. Uluslararası Dünya Dili Türkçe Sempozyumu (Uludağ Üniversitesi, 4-7 Aralık 2013) Bildirileri*, Bursa, II: 921-929.
- SWEETSER, E. (1990). *From Etymology to Pragmatics*, Cambridge: Cambridge University Press, 32-37.
- TÜRKDİL, Y. (2013). *Anlam Bilimi Açısından Kazak Türkçesinde Duyu Fiilleri*, Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Muğla (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi).
- VIBERG, Å. (1983). "The Verbs of Perception: A Typological Study", *Linguistics*, 21: 123-162.
- VIBERG, Å. (1999). "Polysemy and differentiation in the lexicon, Verbs of physical contact in Swedish", *Cognitive Semantics, Meaning and Cognition*, Ed. J. AUWOOD; P. GÄRDENFORS, Benjamins, Amsterdam: 87-129.
- VIBERG, Å. (2001). "The verbs of perception. Language Typology and Language Universals", *An International Handbook*, Red. M. HASPELMATH et al, De Gruyter, Berlin: 1294-1309.
w-frame = <http://framenet.icsi.berkeley.edu/> (Erişim Tarihi: 01.04.2016)
- YAYLAGÜL, Ö. (2005). "Türk Runik Harfli Metinlerde Mental Fiiller", *Modern Türklük Araştırmaları Dergisi*, 2/1: 17-51.
- YILDIZ, H. (2016). *Eski Uygurcada Mental Fiiller*, Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara (Yayımlanmamış Doktora Tezi).
- YILDIZ, H. (2017). "Eski Uygurcada Göz Fiilleri", *Journal of Old Turkic*, 1/1: 145-213.